

v Prešove. Osobitné poďakovanie patrí vedeckému redaktorovi prof. RNDr. Jánovi Drdošovi, DrSc. za cenné pripomienky a úvahy, ktoré vylepšili pôvodný rukopis. Poďakovanie patrí aj obom recenzentom doc. RNDr. Vladimirovi Irovi, CSc. a RNDr. et Mgr. Jánovi Szöllösovi, CSc. z Geografického ústavu SAV v Bratislave. Za finančnú podporu projektu ďakujem Vzdelávacej nadácii Jana Husa.

1. Geografia religii ako vedná disciplína

1. 1. Vývin geografie religii

1.1.1. Počiatky záujmu geografie o religie

Napriek tomu, že pojem geografia religii bol v odbornej literatúre zavedený až v 17. storočí, prvopočiatky záujmu o religiózno-geografickú problematiku možno nájsť už v prácach starovekých Grékov. Neskôr, v ranom stredoveku, sa k týmto snahám pripojili v rámci svojich regionálno-geografických opisov islamskí geografi (napr. Al-Muqaddasi) a reprezentanti keltských kláštorňých škôl v Írsku. Mnoho poznatkov o mýtoch a náboženských zvyklostiach v jednotlivých kultových strediskách obsahujú správy antických cestovateľov (Pausanias). Viacerí antickí učitelia (Hippokrates, Aristoteles, Strabón) si všímali vzájomnú podmienenosť medzi geografickým prostredím, predovšetkým klímou, a religiami (Mikos, 1988, p.51). Anaximandros, prvý známy grécky kartograf, vnímal svet ako manifestáciu religiózneho princípu neporušiteľnosti priestorového poriadku. Anaximandrove poukazovanie na matematické proporcie vo vesmíre a na Zemi bolo považované vo väčšej miere za náboženské hľadanie, ako za vedecké bádanie. To nasvedčuje, že staroveká geografia hojne inkorporovala náboženské ideové princípy.

E. Isaac (1965), precizujúc a nuansujúc jednotlivé termíny vyjadrujúce vzťah geografie a náboženstva, nazýva takúto geografiu religióznou (religious geography) a odlišuje ju od vlastnej geografie religii (geography of religion) (Kong, 1990, p.356). Religióznu geografiu v Isaacovom ponímaní radí R.W. Stump (1986) do rámca geozofie v zmysle J.K. Wrighta (1947), čiže disciplíny skúmajúcej vývin geografických poznatkov a predstáv. Y.F. Tuan (1968a) uprednostňuje pre označenie takto zameranej disciplíny termín geoteológia. V tomto zmysle sa tak *religiózna geografia zameriava na úlohu religii pri formovaní ľudskej percepcie sveta a pozície človeka v jeho rámci. Jej primárny záujem sa teda týka úloh teológie a kozmológie pri interpretácii vesmíru* (Stump, 1986). *Geografia religii sa na rozdiel od religióznej geografie nezaoberá religiou ako takou, ale sa orientuje viac na jej sociálne, kultúrne a environmentálne väzby a účinky. Ide teda o prístup, ktorý chápe religiu ako ľudskú inštitúciu a objasňuje jej vzťahy s rozličnými prvkami fyzickogeografickej a humánnogeografickej sféry* (Stump, 1986).

Termín "geografia religii" ako názov pre vednú disciplínu, skúmajúcu priestorové aspekty religióznych systémov a vzájomné interakcie medzi týmito systémami a geografickou sférou, sa vžil v anglickej (geography of religion), ruskej (geografija religii), nemeckej (Religionsgeographie) i poľskej (geografia religii, ale aj geografia religioznawcza - napr. u Z. Poniatowského, 1962) geografickej škole. Napriek tomu možno upozorniť na to, že v r. 1795 použil G.H. Kasche na označenie disciplíny zao-

berajúcej sa geografickými črtami religii termín religiózna geografia (religiöse Geographie) a zároveň načrtol základné teoreticko-metodologické východiská tejto vednej disciplíny. Na druhej strane iný autor poukázal na to, že termín "geografia religii" použil ako prvý už T. Brown v práci *Religio medici* z r. 1642 (Bronk, 1989). Vzhľadom na zdôvodnenia E. Isaaca (1965) a širokú akceptáciu termínu geografia religii vo svetovej bádateľskej komunite, je možné preferovať aj v slovenskej literatúre na označenie disciplíny pojem geografia religii.

Faktický počiatok geografie religii podľa M. Büttnera (1976, p. 306) spadá do 16. storočia, keď sa jednotlivé vedy, medzi nimi i geografia, prestali riadiť duchom starogréckej filozofie a pretransformovali sa na teologicky orientované disciplíny. Tieto procesy prebiehali predovšetkým vo vtedajšej protestantskej Európe a súviseli s Melanchthonovou reformou vedy. Jej výsledkom bolo oddanie sa vedy potrebám teológie. Bola to reakcia na zdôrazňovanie náuky o Božej prozreteľnosti a nástup novej koncepcie "blízkeho Boha" v učení M. Luthera. Od geografie sa vyžadovalo podstatné rozšírenie poznávacích a výskumných záujmov a radikálne pozmenenie bádateľských prístupov. Vtedajšia geografia bola totiž stále pod vplyvom Ptolemaiovej koncepcie a obmedzovala sa predovšetkým na kartografickú tvorbu. Nové očakávania predpokladali, že geografia sa bude zaoberať skúmaním prírody a človeka, teda predstavovať zemský povrch ako územie neustálej aktivity Boha (Mikos, 1988, p. 53). Všeobecné Melanchthonove princípy skonkretizovali jeho žiaci C. Peucer a M. Neander. C. Peucer v diele "*De Dimensione Terrae*" z r. 1556 chápe geografiu ako vedu skúmajúcu svet, ktorý je sériou zmyslovo dostupných Božích zjavení. Vzhľadom na to, že séria Božích zjavení sa začala v Palestíne, geografia tohto regiónu je začiatkom celej geografie (samozrejme z hľadiska kresťanského pohľadu). Za hlavnú úlohu geografie považoval Peucer skúmanie priestorovej expanzie kresťanstva. M. Neander v r. 1583 napísal učebnicu geografie *Orbis terrae partium succincta explicatio*, ktorej obsah však svedčí, že išlo predovšetkým o príručku regionálnej geografie a histórie náboženstiev. Najväčší priestor príručky je venovaný opisu Palestíny. Geografia v chápaní týchto protestantských učencov bola teda antropogeografia s veľmi zúženým poľom pôsobnosti, realizujúca niektoré úlohy súčasnej geografie religii. (Mikos, 1988, p. 54-55). Na základe týchto poznatkov možno v geografii religii 16. storočia identifikovať dve orientácie. Prvou bola cirkevná geografia (*ecclesiastical geography*), zahŕňajúca mapovanie priestorovej expanzie kresťanstva vo svete. Druhou bola biblická geografia (*biblical geography*), resp. historická geografia biblických čias, ktorá sa pokúšala identifikovať a lokalizovať udalosti, miesta a názvy spomínané v Biblii (Isaac, 1965, p. 8-10).

1.1.2. Geografia religii v službách misionárov

Novú etapu vo formovaní geografie religii započal v r. 1616 prácou "*Systema geographicum*" B. Keckerman. Dochádza k čiastočnému uvoľneniu tesných väzieb medzi geografiou a teológiou. V tomto období možno zaznamenať viaceré pokusy o systematické štúdium rozličných religii, teda aj mimokresťanských. Výskumy poskytli podrobné informácie o rozšírení jednotlivých náboženstiev, získané najmä počas kresťanských misií. Pre cirkevné potreby sa sledovali aj efekty misionárskej činnosti. Viaceré príklady týchto snáh uvádza J. Komorovský (1994). Ide napríklad o spis frančiškánskeho mnicha Bernardina Ribeiru de Sahagun *Historia general de las cosas de Nueva España*, podávajúci sumárny prehľad indiánskych religii v Mexiku alebo o spis jezuitu José de Acostu *Historia Natural y Moral de las Indias* venovaný religióznym systémom v Peru a Mexiku. Predstaviteľom tohto obdobia bol aj známy holandský geograf B. Varenius, ktorý v r. 1649 vydal prácu "*De Japoniorum religione*" o japonských náboženstvách a o kresťanských misiách v Japonsku. Francúzsky záujem o geografiu religii v 17. storočí reprezentuje Samson d' Abbeville (Büttner 1976, s. 310). Tento dynamický rozvoj geografie religii je možné spájať s novými geografickými objavmi. Cirkev, ktorá do týchto území vysielala svoje misie, potrebovala o nich základné informácie. Kvalitné informácie sa stali dôležitým predpokladom úspešnosti misií a tým aj predpokladom šírenia kresťanstva.

Uvoľnenie geografie religii spod "kuratery" teológie však ešte ani koncom 17. storočia nemožno považovať za zavŕšené. Svedčí o tom fyzikálno-teologická (teleologická) škola, ktorá na zemskom povrchu videla Bohom vytvorený poriadok pre prospech všetkého živého. Priestorová diferenciácia geografickej sféry sa vo fyzikoteologickom zmysle javila príliš dobre premyslená a priaznivá pre život, aby bola akceptovaná ako dielo náhody (Büttner 1980a, s. 94-95). Dobrým príkladom práce situovanej do teleologického konceptuálneho rámca (Ch. Parkom nazvanom naturálnou teológiou) je kniha J. Raya *The Wisdom of God Manifested in the Works of The Creation*, ktorá bola uverejnená v r. 1691. Teleologická škola sa rozvíjala aj neskôr v 18. a 19. stor.

1.1.3. Geografia religii v osvietenskom období

Osvietenské obdobie znamenalo výrazný zlom vývinovej trajektórie geografie religii. Došlo k definitívnemu vymeneniu sa geografie od určujúceho vplyvu teológie. Významnú úlohu pri vzniku novej orientácie geografie religii zohrali vplyvy myšlienok Voltaira a Montesquieua, ktoré do značnej miery podmienili "teologickú geografiu" Immanuela Kanta. I. Kant považoval za hlavné úlohy geografického výskumu náboženstiev opis jednotlivých religii v ich jednote s krajinou, národom a kultúrou, skúmanie vplyvov religii na charakter národa a jeho kultúry, výskum zmien, ktoré nastávajú v religii v priebehu jej expanzie do nových priestorov (Krindač, 1992, s. 64). M. Büttner (1987) považuje na základe tejto práce I. Kanta za významného reprezentanta

geografie religii. V tejto súvislosti sa v niektorých prácach objavuje diachronické členenie histórie geografie religii na éru predkantovskú a pokantovskú (Büttner 1976, s. 311). V pokantovskej ére sa za najvýznamnejšiu úlohu geografie považoval výskum, do akej miery prírodné prostredie (najmä klima) ovplyvňuje a podmieňuje religie. Geografi si teda osvojili environmentálne deterministický prístup, keď sa snažili hľadať a vysvetliť podstatu povahy rozličných religii v diferencovaných podmienkach ich geografického prostredia (Kong 1990, s. 357). Práve túto črtu, teda orientáciu na skúmanie vplyvu geografického prostredia na religie, je potrebné považovať za príznačnú pre tretiu etapu paradigmatického vývoja geografie religii.

Za reprezentanta prechodu od predkantovskej ku pokantovskej geografii je považovaný G.H.Kasche, ktorý vo svojej práci "*Ideen über religiöse Geographie*" (1795) ako jeden z prvých použil explicitne termín religiózna geografia. Toto dielo je svojráznou syntézou ideí predchádzajúcich etáp geografie religii a osvietenských myšlienok. Kasche poukázal na úlohu religie ako faktora, ktorý rozhoduje o špecifickom charaktere jednotlivých regiónov (Schwind 1975, p. 3-4). Z metodologického hľadiska je významná Kascheho téza o povinnosti geografa religii zachovať v bádateľskej aktivite úplnú nezávislosť od teológie. Kasche však nie je dôsledný v nadkonfesionálnom prístupe, keď zdôrazňuje prevahu kresťanstva nad inými náboženstvami a poukazuje na to, že v kresťanských (najmä protestantských) regiónoch panuje najväčší poriadok a hospodárska prosperita. Najvýznamnejším Kascheho vkladom je však uvedenie osvietenských myšlienok do geografie religii, medzi nimi najmä potreby skúmania vplyvu prírodného prostredia na náboženstvá (Mikos, 1988, s. 60). Tento problém sa v danej etape rozvoja disciplíny stal prioritným, pričom najväčšia pozornosť sa venovala vplyvom klimatických podmienok. V hodnotení Kascheho sa rozchádzajú M. Büttner (1987) a M. Schwind (1975). Kým Schwind považuje Kascheho za zakladateľa geografie religii, Büttner poukazuje na to, že takto chápaná geografia religii bola pestovaná už v 16. storočí a Kasche len využil existujúce materiály a výsledky výskumov. Büttner nepovažuje Kascheho prácu za geografické dielo, ale skôr za dielo situované do rámca systematickej teológie (Mikos 1988).

Koncom 19. a začiatkom 20. storočia je možné zaznamenať pokračovanie aktivít prúdov geografie religii, sformovaných v predchádzajúcich obdobiach. Cirkevná geografia začala vo väčšej miere využívať progresívnejšie metódy výskumu. Jej snahy v tomto období sú zdokumentované v práci J. D. Gaya (1971, pp. 4-15). Dôležitým smerom geografie religii bola naďalej biblická geografia. V jej rámci vzniklo mnoho publikácií západných geografov, ktorí realizovali terénny výskum v Palestíne. Reprezentatívnym príkladom týchto snáh je kniha Georga Adama Smitha *The Historical Geography of the Holy Land* z r. 1894. Z novších prác z 2. pol. 20. stor. možno uviesť monografiu D. Balyho (1957). Podobne sa rozvíjal aj environmentálny deterministický prúd. Ako príklad môže slúžiť práca E. Sempleho (1911), poukazujúca na to, že symbolika religii je poznačená miestom svojho vzniku (Kong, 1990, s. 357).

1. 1. 4. "Rýdzo geografická" geografia religii

Ďalší zlom vo vývine geografie religii spôsobil M. Weber, ktorý vo svojich prácach "*Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie*" (1920-21) prišiel s inverziou dovtedajšej environmentálno-deterministickej doktríny. Namiesto skúmania pôsobenia geografického prostredia na religie, presadzoval odhaľovanie vplyvov religii na sociálne a ekonomické štruktúry. Tieto myšlienky si však nenašli ihneď odozvu v religiózno-geografickej komunite. Naopak, zotrvačne sa rozvíjala deterministická koncepcia (napr. práca H. Fricka 1943).

Širšieho rozpracovania sa táto Weberova koncepcia dočkala až po II. svetovej vojne, najmä vďaka C. Trollovi a P. Deffontainesovi. C. Troll bol stúpencom "rýdzo geografickej" geografie religii. Tvrdil, že geografia religii sa má koncentrovať na výskum vplyvu religii na okolité prostredie, kým odhaľovanie pôsobenia geografického prostredia na religie patrí do kompetencií religionistiky (Mikos, 1988, s.61). C. Troll bol teda zástancom rigorózneho oddelenia geografie religii a religionistiky (Büttner, 1980a, p.96). V podobnom duchu sa nesie aj práca P. Fickelera (1947), ktorý rozoznával dve stránky religie - kultovú a etickú. Geograficky relevantná bola podľa neho len kultová stránka religii a geografii religii považoval za súčasť geografie kultúry. Podľa tejto koncepcie má geografia religii skúmať to pôsobenie kultu na využívanie a fyziognómiu krajiny, ktoré v nej zanecháva viditeľné a trvalé stopy. Fickeler teda nielen výrazne ohraničil kompetencie geografie religii na bádanie vplyvu náboženstiev na krajinu, ale obmedzil ich aj v rámci výskumu tohto vzťahu. Tento prístup nachádzame aj v práci E. Isaaca (1959b), ktorý geografii religii považuje za štúdium podielu religióznych motívov v antropogénnej transformácii krajiny. Isaac sa v tejto práci zmieňuje aj o slabnúcim vplyve religii na krajinu, v dôsledku čoraz viac sa rozširujúceho procesu sekularizácie vo svete. P. Deffontaines (1948) je ovplynený francúzskou durkheimovskou sociologickou školou. Podobne ako predchádzajúci autori akcentoval vplyv religii na okolité prostredie. Poukázal napríklad na tesné väzby medzi religiami a vznikom prvých miest, pretože religiózna funkcia bola často iniciátorom vzniku miest. O sociologické prístupy sa opieral aj taliansky bádateľ G. Imbrighi (1961).

Mladší predstavitelia Trollovskej školy "rýdzo geografickej" geografie religii sa postupom času začali tesnejšie viazať so sociálnou geografii (napr. H. Hahn a A. Sieversová). Svoju pozornosť sústredili na náboženskú komunitu, prostredníctvom ktorej sa realizuje vplyv religie na geografické prostredie. Došlo tým k podstatnému rozšíreniu výskumných záujmov a bádateľského programu geografie religii. Objavili sa analýzy priestorových aspektov náboženských komunit - napr. spôsob osídľovania a exploatácie územia komunitou, aktivity komunit v oblasti sociálnej infraštruktúry (školsťvo, zdravotníctvo, sociálna starostlivosť), ekonomická koncepcia komunity, spôsob trávenia voľného času v komunite, vnútorné zmeny komunity a pod. Geogra-

fia religii sa týmto dostáva do pozície na rozhraní kultúrnej a sociálnej geografie. Toto postavenie jej určil aj H.G.Zimpel (1970), deliac ju na všeobecnú a špeciálnu. Zimpel upozornil na existenciu religiózno-geografickej orientácie v religionistike, ktorá sa zaoberá závislosťou religii od prírodného a kultúrneho prostredia. Zimpel naznačil možnosť spolupráce medzi touto skupinou religionistov a geografmami (Zimpel, 1963). V týchto postojoch sa už rysoval ďalší posun na vývinovej trajektórii geografie religii.

1. 1. 5. Geografia religii ako platforma výskumu vzájomného ovplyvňovania religii a geografického prostredia

V druhej polovici 60. rokov 20. stor. možno zaznamenať prelom vo vývine geografie religii, ktorý iniciovali predstavitelia dvoch národných geografických škôl - americký bádateľ D. E. Sopher (1967) a nemecký geograf M.Büttner (1976). Objavila sa tendencia integrácie výskumov vzájomného vplyvu religii a prostredia, pričom sa predpokladala úzka kooperácia geografov a religionistov. Geografia religii podľa D. Sophera (1967) študuje organizované religiózne systémy a kultúrou formované a inštitucionalizované religiózne správanie. Naopak, geografia sa nemôže zaoberať individuálnymi náboženskými skúsenosťami (Sopher 1967).

Podľa Sophera (1967) k najdôležitejším úlohám geografie religii patrí:

- výskum úlohy prostredia v evolúcii religióznych systémov, najmä ich inštitucionálnej stránky,
- výskum transformácie prostredia pod vplyvom religióznych systémov,
- výskum priestorovej difúzie a priestorovej organizácie jednotlivých religióznych systémov,
- výskum geografického členenia religii.

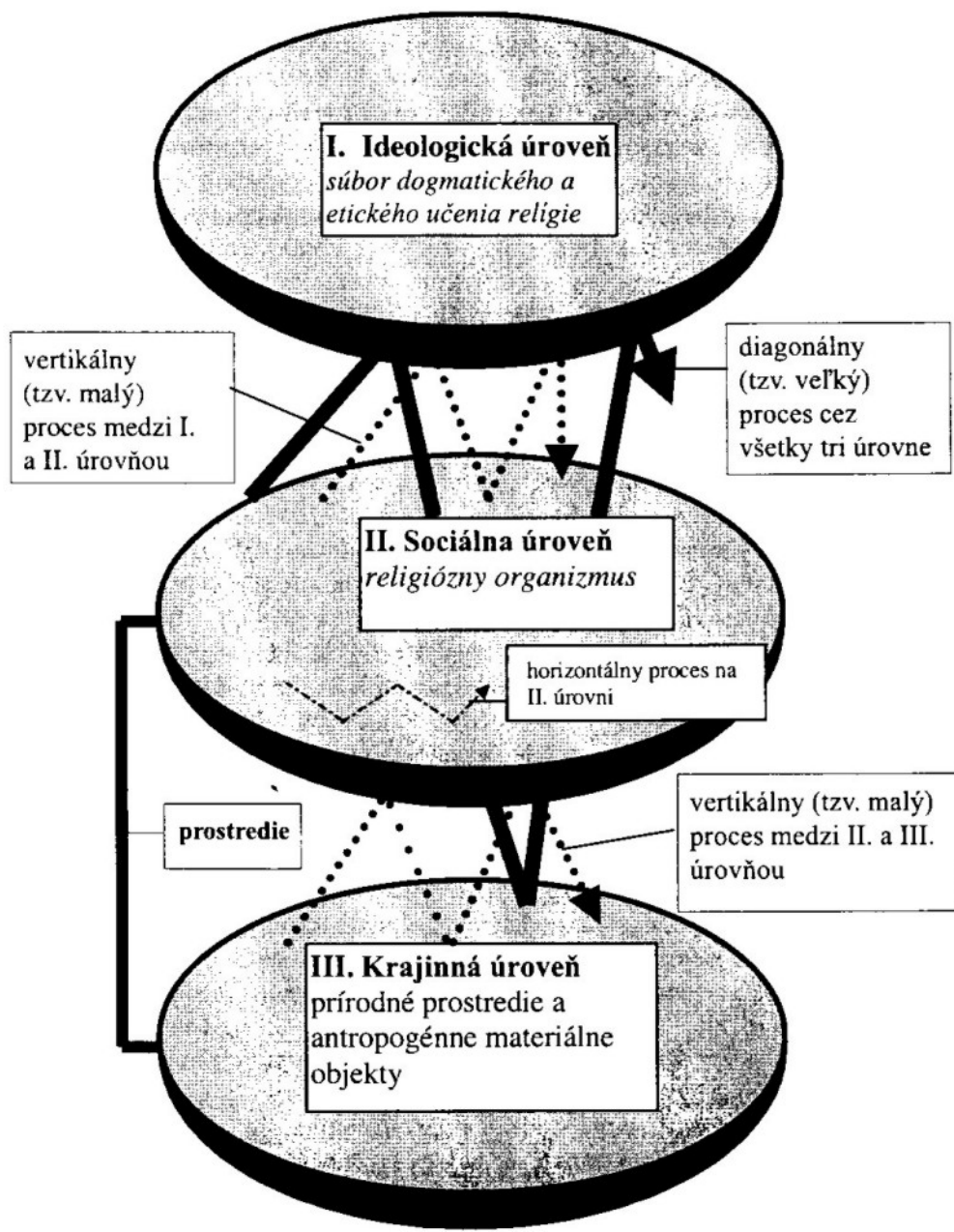
Z uvedeného je zrejmé, že prakticky všetky úlohy sa už v predchádzajúcom vývine geografie religii ocitli v jej zornom poli, avšak nikdy neboli zohľadňované naraz a vo vzájomných súvislostiach. Sopher teda predstavil syntézu koncepcii geografie religii, ktoré sa sformovali v jej predchádzajúcich vývinových etapách - koncepcie "religionistickej" geografie religii, skúmajúcej pôsobenie geografického prostredia na religie, a koncepcie "rýdzo geografickej" geografie religii, orientujúcej sa na sledovanie vplyvu náboženstiev na formovanie krajiny a teda odrážajúcej tradičné kultúrno-geografické záujmy. Významným prínosom Sophera bola konceptualizácia **religiózneho systému** (Sopher 1967). Religiózny systém sa podľa Sophera (1967) môže vyznačovať niekoľkými priestorovými a ekologickými črtami: a) mierou svojho rozšírenia (priestorového a sociálneho), b) štruktúrou v priestore - mechanizmom, ktorým religiózny systém

organizuje svojich vyznávačov, c) prostriedkami, ktoré systém využíva pri svojom šírení. Sopher rozlíšil tri skupiny religióznych systémov: a) primitívne etnické a kmeňové religiózne systémy, b) zložité etnické a národné religiózne systémy, c) komplexné univerzálne systémy späté s najdôležitejšími civilizáciami (Sopher, 1967).

M. Büttner (1976) vidí pred geografiou religii nové perspektívy, ktoré sa jej otvorili vďaka orientácii na sociálnu geografiu. Vypracoval tzv. **Bochumský model vzájomného pôsobenia medzi religiou a geografickým prostredím**. Podľa tohto modelu prebiehajú interakcie medzi štruktúrami, ktoré sa vzťahujú k trom úrovňam. Najvyššia je ideologická úroveň, zahŕňajúca religiu ako súbor dogmatického a etického učenia. Stredná je sociálna úroveň, ktorú tvorí religiózny organizmus, pozostávajúci z konfesionálnych skupín (obyvateľstva s charakteristickými črtami) a religióznych inštitúcií (cirkevná a kultová organizácia a celá infraštruktúra umožňujúca ideologickej úrovni "uviesť sa do činnosti" prostredníctvom rozličných foriem náboženského života). Religiózny organizmus vyvíja aktivity, ktoré možno nazvať náboženským životom. Prejav aktivít religiózneho organizmu môžu byť z časového hľadiska pravidelné (denne, týždenne) alebo epizodické. Z hľadiska priestorového okruhu pôsobenia sa rozlišuje ich lokálny, regionálny a nadregionálny dosah. Najnižšia je krajinná (landšaftná) úroveň (resp. rovina indikátorov), obsahujúca všetky objekty a javy prírodného a sociálno-ekonomického prostredia. Na každej úrovni prebiehajú horizontálne procesy. Medzi susednými úrovňami prebiehajú vertikálne procesy a medzi všetkými úrovňami prebieha hlavný, tzv. diagonálny proces. **Stredobodom pozornosti sociálno-geograficky orientovanej geografie religii je druhá úroveň - čiže religiózny organizmus ako sprostredkujúca sila medzi religiou (ideologickou úrovňou) a geografickým prostredím (landšaftnou úrovňou)**. Sily pretvárajúce krajinu teda nepochádzajú zo samotnej religie, ale každý vzťah medzi religiou a geografickým prostredím funguje prostredníctvom religiózneho organizmu. Horizontálne procesy na druhej úrovni (napr. kvantitatívne a kvalitatívne zmeny konfesionálnych skupín, priestorové zmeny sfér ich vplyvu, aktivita náboženského života) je možné dobre geograficky interpretovať. Spravidla výskumom týchto procesov sa začína každé religiózno-geografické bádanie (Büttner, 1980a). Ako príklad na vzťah medzi druhou a treťou úrovňou sa uvádza pomerne silná podmienenosť použitia stavebného materiálu na výstavbu kostolov a svätýň s jeho výskytom v príslušnom okolitom regióne (napr. drevené kostolíky na severovýchodnom Slovensku). Príkladom diagonálneho vzťahu môžu byť mormóni, ktorí putovali z východných regiónov USA na západ do oblasti Veľkého slaného jazera. Tam osídlili dovtedy neobývané územie a mohli sa realizovať úplne nezávisle od bývalých miestnych religii. V ich religióznom myslení získala významné postavenie púšť, ktorú spojili s pojmom čistota. Začali sa identifikovať s izraelitmi, ktorí museli 40 rokov púťovať kvôli očisteniu. Mormóni následne malú riečku vtekajúcu z juhu do Veľkého slaného jazera nazvali Jordán a čoskoro sa

Obr. 1: Bochumský model (podľa M. Büttnera 1985)

Dialektický proces vo vzťahu náboženstvo-prostredie

Veľké slané jazero stalo pre nich Mŕtvym morom a Salt Lake City Jeruzalemom. Tu sa dá ilustrovať priamy vplyv krajiny Veľkého solného jazera na ideologickú úroveň religie mormónov. Možno sa domnievať, že ak by mormóni ostali na východe USA, bolo by sa ich náboženstvo vyvíjalo inak (Büttner, 1985, s. 46).

Doterajšie empirické výskumy ukazujú, že geografia religii zatiaľ významnejšie neprekročila tradičný rámec bádania vzťahov na strednej úrovni. Bochumský model však predstavil geografiu religii ako interdisciplinárnu vedeckú orientáciu, stojacu na prieniku geografie, religionistiky a teológie (Büttner, 1985 s. 42, Krindač, 1992, s. 65).

Odlíšnym prístupom, ktorý rozširuje úzky rámec geografie religii, je úvaha o vyčlenení geografie svetonázoru (Geographie der Geisteshaltung, Geography of world-views), ktorú predstavil M. Büttner (1976). Büttner v nej zohľadňuje popri priestorových dôsledkoch religióznych vplyvov aj dôsledky sekulárnych postojov a ateistického svetonázoru na priestorové štruktúry a procesy v krajine. Geografia svetonázoru zahŕňa teda jednak geografiu religii, jednak aj geografiu ideológií.

Stručný prehľad formovania geografie religii naznačil, že táto disciplína prešla komplikovaným vývinom. Spočiatku zápasila s neželanou kuratelou teológie, neskôr sa jej podarilo prijať zásadu nadkonfesijného prístupu. Kardinálnou otázkou geografie religii sa stal výskum vzťahu religia - geografické prostredie. V prístupe k tomuto vzťahu prešla vývinovým cyklom téza - antitéza - syntéza. V primárnom štádiu tohto rozvojového cyklu bol dôraz kladený na jednostrannú prezentáciu náboženstva, determinovaného jeho prostredím. V druhom štádiu sa, pravdepodobne aj pod vplyvom všeobecného odmietnutia geografického determinizmu, pozornosť obracia na odhaľovanie vplyvu religii na ich prostredie. Tento dôraz na religiami (ľuďmi) ovplyvnené prostredie bol bližší názorom francúzskej posibilistickej školy. Počas tohto štádia sa vzťah skúmaný v prvej fáze cyklu považoval za doménu religionistiky. V tretej fáze cyklu zosilnelo volanie po skúmaní reciprocity vo vzťahoch medzi religiou a geografickým prostredím. V súlade s týmto zložitým vývinom sa menili aj názory na postavenie geografie religii v systéme geografických vied. Sprvu bola jednoznačne situovaná do rámca kultúrnej geografie, neskôr sa v súvislosti s prechodom do tretej "syntetickej" fázy začala chápať ako disciplína, ležiaca v prieniku kultúrnej a sociálnej geografie.

Pri sumarizácii uvedených poznatkov a pokuse o charakteristiku geografie religii je možné vychádzať z metageografických prác slovenskej proveniencie (Mičian, 1984). Geografiu religii je možné v tomto kontexte považovať za čiastkovú analytickú disciplínu humánnej geografie, ktorá sa zaoberá priestorovými aspektmi religióznych systémov (plurál je tu veľmi dôležitý!) a ich vzájomnými interakciami s inými prvkami fyzickogeografickej a humánogeografickej sféry. Geografia religii v zmysle schémy systému geografických vied (Mičian, 1984) patrí na II. úroveň geografickej analýzy. Pri svojich výskumoch najužšie spolupracuje s religionistikou,

ktorá je jej najbližšou partnerskou disciplínou, v zmysle schémy situovanej na I. negeografickú úroveň.

Religionistiku (tiež relihológiu) je potrebné chápať ako spoločenskú vedu, ktorá skúma náboženské štruktúry sveta historicky a fenomenologicky ako zložitý, mnohovrstevný jav a to z aspektu psychického, sociálno-kultúrneho i z aspektu viery človeka v určitú transcendentiu (Komorovský, 1996, s. 286).

1. 2. Hlavné smery empirických religiózno-geografických výskumov

V súčasnej geografii religii možno zaznamenať záujem o veľmi rôznorodé bádateľské témy. L.Kong (1990) pokúšajúc sa ich systematizovať, rozlišuje tri skupiny tém.

Prvý prúd tvoria empirické výskumy odrážajúce záujmy tradičnej Berkeleyovskej školy kultúrnej geografie, koncentrujúce sa na odhaľovanie pôsobenia náboženstiev na krajinu. Do tejto skupiny patrí drvivá väčšina empirických štúdií. Spomenúť možno výskumy priestorových aspektov religii - napr. priestorovej expanzie, resp. priestorovej regresie rozličných religióznych systémov, štúdie mapujúce religióznu diferenciaciu sveta v rôznych časových prierezoch, sledovanie religióznej segregácie obyvateľstva v mestách, výskum priestorových aspektov púti (Jackowski et al. 1997), štúdie používajúce náboženstvo ako kritérium delimitácie kultúrnych regiónov, výskumy poukazujúce na väzby medzi demografickými procesmi a religióznou príslušnosťou obyvateľstva a pod. Inou skupinou sú výskumy vplyvu religii na fyziognómiu krajiny - napr. podrobné bádania cintorínov, inventarizácia sakrálnych architektonických štruktúr a podobne (Kong, 1990).

Druhý prúd tvoria výskumy situované do konceptuálneho rámca "novej" kultúrnej geografie, ktorá na rozdiel od tradičnej kultúrnej geografie nepredpokladá existenciu unitárnej kultúry, ale uvažuje o pluralite kultúr v jednotlivých societach. Dôsledkom je existencia dominantných a podriadených kultúr s často protirečivými záujmami (Cosgrove - Jackson 1987). Religiózny výskum sa v tomto prípade venuje najmä otázkam charakteru konfliktov a zmyslom symbolov, charakterizujúcich jednotlivé religie. V rámci štúdia konfliktov sa pozornosť venuje napr. konfliktu medzi svetskou a cirkevnou mocou v požiadavkách na využitie zeme. V rámci výskumu symbolizmu sú známe štúdie, ilustrujúce, ako štát prostredníctvom kultúrnych a religióznych symbolov dosahuje politické ciele, výskumy symbolického významu kostolov v meniacej sa kultúrnej a sociálnej situácii, hľadanie symbolizmu pútnických tradícií a pod. (Kong, 1990).

Tretí prúd zahŕňa snahy v rámci tzv. religióznej ekológie, rozvíjanej v rámci geografie religii. Tieto sú reprezentované diskusiami na dve témy. Prvú vyvolala práca

L.Whiteho (1967), v ktorej sa vina za evidentnú degradáciu životného prostredia na našej planéte prikladá kresťanskému mysleniu, podľa ktorého dal Boh ľuďom nadvládu nad Zemou. L. White vidí dve východiská z tejto situácie - buď priklon k prístupu sv. Františka z Assisi, alebo úplný odklon od kresťanstva k východným religiam, zdôrazňujúcim význam harmónie človeka s prírodou. Celú protirečivú diskusiu zhodnotil E. C. Hargrove (1986), upozorňujúc na potrebu upustiť od neproduktívnej debaty o vine a koncentrovať sa na praktické východiská z environmentálnej krízy (bližšie pozri aj Moltmann, 1999). Druhou pertraktovanou témou v rámci religióznej ekológie je sledovanie vplyvu religiózneho myslenia na postoje k rastlinám a živočíchom. Ide napr. o štúdie zaoberajúce sa religióznymi motívmi domestikácie zvierat alebo o výskumy vplyvu religii na postoje voči životu rastlín a živočíchov (napr. princíp ahimsa v džinizme).

1. 3. Inštitucionálne zázemie geografie religii vo svete

Z prehľadu formovania geografie religii vyplýva, že ide o smer geografického výskumu s dlhodobou tradíciou. Z hľadiska inštitucionálnej bázy je to však pomerne mladá oblasť geografického výskumu. Najlepšie zázemie má táto disciplína v Nemecku, USA a Poľsku. Najvýraznejšou osobnosťou geografie religii v Nemecku sa stal Manfred Büttner, ktorý v r. 1976 v New Yorku inicioval vznik medzinárodnej pracovnej skupiny pre výskum religióznych systémov pri IGU (International Working Group on the Geography of Belief Systems) so sídlom v Bochume a zároveň bol zvolený za jej prvého predsedu. V r. 1985 vznikla v Nemecku významná edičná séria pod názvom *Geografia Religionum*, prinášajúca štúdie a informácie. Do konca 90. rokov 20. stor. bolo vydaných už 10 zväzkov. V USA má Asociácia amerických geografov špecializovanú skupinu pre geografii religii, ktorá vydáva svoj spravodaj pod názvom *Geography of Religion and Belief Systems* a organizuje semináre a konferencie z problematiky geografie religii. V Poľsku sa geografia religii rozvíja na Geografickom ústave Jagelovskej univerzity v Krakove, zásluhou A. Jackowského. Krakovské pracovisko sa zameriava najmä na problematiku geografie púti. Už v r. 1994 Antoni Jackowski založil na ústave katedru geografie religii (Zakład Geografii Religii) a interdisciplinárne *Konwersatorium Pielgrzymkowe*, ktoré vytvorilo platformu pre vzájomnú výmenu informácií medzi bádateľmi z rozličných disciplín. V r. 1995 vznikla edícia *Peregrinus Cracoviensis*, ktorá prináša monografické práce o pútnických centrách, ako aj pôvodné religiózno-geografické štúdie širšieho tematického zamerania. Do r. 2001 vyšlo 10 zväzkov tejto edície.

Viacere pracoviská zaoberajúce sa geografii religii vo svete pripravili svoju prezentáciu na internete. Odporúčať možno adresy:

www.morehead-st.edu/people/t.pitts/mainmenu.htm

www.adherents.com.

Informácie o náboženstvách a cirkvách na Slovensku je možné nájsť na webovskej stránke ministerstva kultúry: www.culture.gov.sk.

1. 4. Geografia religii na Slovensku

Geografia religii sa na Slovensku začala rozvíjať v medzivojnovom období. Avšak záujem o religiózno-geografickú problematiku mali už podstatne skôr bádatelia na jezuitských univerzitách v Trnave a Košiciach. V tejto súvislosti je možné spomenúť prácu M. Szent-Iványiho *Dissertacio paralipomenica rerum memorabilium Hungariae* so súpisom zázračných obrazov a sóch Panny Márie v Uhorsku podľa P. Eszterházyho, či prácu *Topographia magni regni Hungariae* z r. 1718, ktorá je prisudzovaná M. Bonbardimu a obsahuje miestopis posvätností - hagiotopografiu nášho územia (Martinka, 1955). Cenné informácie o religióznej príslušnosti obyvateľstva a výskyte sakrálnych objektov priniesla práca evanjelického vzdelanca J. M. Korabinského *Geographisch-historisches und Produkten Lexikon von Ungarn* z r. 1786.

V medzivojnovom období sa kládli základy modernej slovenskej geografie. V rámci tohto úsilia sa začala venovať pozornosť religiózno-geografickým otázkam. Priekopníkom v tomto smere bol Š. Fekete, z ktorého rozsiahlejšej monografickej práce bola uverejnená mapa rozloženia vierovyznaní na Slovensku podľa sčítania v r. 1930 v komplexnej vlastivednej monografii o Slovensku od J. Hromádku (1943). V r. 1947 bola publikovaná Feketeho štúdia o pútnických miestach na Slovensku. J. Hromádka (1933, 1934, 1949) zohľadnil náboženskú problematiku v rámci charakteristík obyvateľstva spracovávaných regiónov. Podobný postup uplatnil M. Lukniš (1946) v mikrogeografickej analýze Jakubian. Mnoho relevantných poznatkov priniesli aj práce, ktoré vznikli na pôde s geografiou kooperujúcich disciplín (histórie, sociológie a etnografie). Spomenúť možno štúdiu B. Matušika (1937) o vývine náboženských pomerov Turca, V. Chaloupeckého (1928) o vývine cirkevnej územnej organizácie katolíckej cirkvi na Slovensku a O. R. Halagu (1947) o problematike formovania grécko-katolicizmu na východnom Slovensku. Cenné poznatky obsahuje sociografická analýza Slovenska od A. Štefánka (1944). Po r. 1948 sa snahy rozvíjať geografiu religii prerušili v súvislosti s nástupom komunistickej moci. Prejavilo sa to okrem iného aj tým, že náboženská príslušnosť obyvateľstva bola zisťovaná len pri sčítaní ľudu v r. 1950 a už sa neobjavila v programe sčítaní v r. 1961, 1970 a 1980. V r. 1948-1989 sa religiózna problematika pertraktovala len v negeografických prácach. Zväčša išlo o historické štúdie a religiózny výskum, organizovaný inštitúciami s propagandistickým ateistickým zameraním.

K oživeniu záujmu geografie o religióznu problematiku mohlo dôjsť až po r. 1989. Revitalizácia geografie religii na Slovensku sa prejavila vo vzniku mnohých prác. Už na X. zjazde Slovenskej geografickej spoločnosti pri SAV, ktorý sa konal v r. 1991 v Bratislave, vystúpil Š. Očovský s referátom o princípoch geografického štúdia religióznej problematiky. Neskôr sa objavilo viacero prác, ktoré z tematického hľadiska možno usporiadať do viacerých skupín. Na tomto mieste je potrebné poznamenať, že autorsky sa tu prezentovali nielen geografi, ale aj reprezentanti viacerých príbuzných disciplín - religiológie, etnológie, demografie, štatistiky, histórie a sociológie:

- teoreticko-metodologické práce*, ktoré sa venujú formovaniu geografie religii a jej základným teoreticko-metodologickým otázkam a programovým cieľom výskumu - Š. Očovský (1992), R. Matlovič (1993a, 1994, 1997a), J. Komorovský (1994), Š. Poláčik (1998a).
- empirické práce orientované na analýzu religiozity a religióznej štruktúry obyvateľstva v rámci Slovenska*, na jej zmeny v rozličných časo-priestorových kontextoch a na faktory, ktoré tieto zmeny podmieňujú - J. Žudel (1991), Š. Očovský (1993, 1996), A. Gajdarová - J. Mládek (1993), R. Matlovič (1993b, 1996b, 1997b, 2000a), M. Gumanová (1994), R. Matlovič - R. Ištók (1998), K. Pastor (1994a), F. Podhorský (1996, 1997, 1998, 1999), M. Moravčíková - M. Cipár (1998), J. Bunčák (2001), V. Krivý (2001). Tieto práce často vyúsťujú do identifikácie typov regiónov z hľadiska religióznej diferenciacie - napr. A. Ritomský (1993b), P. Mariot (1995), Š. Poláčik (1996, 1998b), F. Podhorský (2000).
- empirické práce orientované na analýzu cirkevnej územnej organizácie jednotlivých cirkvi* - napr. R. Matlovič (1995a, 1995b, 1996a, 1998), V. Kandráčová (1996), V. Ira - J. Szöllös (2000), B. Sabolová (2000).
- empirické práce orientované na problematiku náboženských pútí a príslušnej religióznej infraštruktúry* - napr. M. Čičo (1992), P. Čuka (1998), J. Zubriková (1999), R. Matlovič (2001).
- práce zaoberajúce sa vzťahmi medzi religióznou problematikou a ostatnými komponentmi geografickej sféry* - napr. ide o štúdiu V. Iru (1996) o vzťahoch etnickej a religióznej štruktúry obyvateľstva a percepcie napätí, prácu R. Matloviča (2000b) o sakralizácii ako transformačnom procese funkčnej intraurbánnej štruktúry v ostatnom decénií, štúdiu R. Ištoka a R. Matloviča (1993) o vplyve náboženstiev na politicko-geografické štruktúry, či štúdiu J. Szöllösa (1998, 2001) o kresťanských aspektoch globálnych environmentálnych problémov, prácu M. Moravčíkovej a M. Cipára (2000) o vzťahu medzi religiozitou a výskytom sociálno-patologických javov vo vybraných regiónoch Slovenska, M. Pavliskovej (2001) o časopriestorových zmenách religióznej funkcie Prešova.